

SADELEŐTİRME – SEMPOZYUM ve KİTAP TANITIMI

• SADELEŐTİRME

Tabiplerin Üstadı: Ebû Bekir Muhammed b. Zekerıyyâ er-Râzî*

İsmail Hakkı İzmirli

Sadeleőtiren: Dr. Tuna TUNAGÖZ**

Atıf / ©- İzmirli, İsmail Hakkı. (2013). Tabiplerin Üstadı: Ebû Bekir Muhammed b. Zekerıyyâ er-Râzî, sadeleőtiren: T. Tunagöz, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1), 247-265.

Özet- *Aslen Osmanlı Türkçesi ve Arapça harflerle yazılan bu makale ilkin, 1925'te Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nın ilk sayısında yayımlanmıştır. Osmanlı Devletinin son döneminde yaşamış bir Osmanlı âlimi olan İsmail Hakkı İzmirli, büyük İslam filozofu Ebû Bekr Muhammed er-Râzî'nin yaşamı, eserleri ve fikirlerini bu makalede özetlemiştir. Söz konusu makalenin çok fazla bilimsel derinliği olduğunu söylemek güçtür; ancak onun bu makaleyi yazdığı dönemlerde İslam felsefesi ve filozofları hakkında neredeyse hiçbir makale ya da yazı olmadığından, bir önem ve değere sahiptir. Bu nedenle biz, klasik edebiyatımıza ait olan bu eseri hem atıl bırakmamak hem de seçkin âlim İsmail Hakkı İzmirli'nin böyle bir eserini gün ışığına çıkarmak istediğimizden, onu modern Türkçeye aktardık.*

Anahtar sözcükler- *Ebû Bekir er-Râzî, İsmail Hakkı İzmirli, felsefe, tıp.*

* Sadeleőtirilen metnin aslı için bkz. İsmail Hakkı İzmirli, "Şeyhu'l-Etıbbâ: Ebû Bekir Muhammed b. Zekerıyyâ er-Râzî", *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 1925 (1-1), s. 151-165.

** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: ttunagoz@cu.edu.tr.

İslâm filozof ve tabipleri arasında parlak bir şöhrete sahip olan, doğuya ve batıya kendisini tanıtan, büyük İslâm düşünürlerinden birisi şüphe yok ki tabiplerin ustası, Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'dir.

Râzî, geniş bilgi birikimi, ilmî eserlerinin sayı ve kıymeti itibarıyla, insan düşüncesinin, feyzine muhtaç olduğu büyüklerden birisidir. Kendi muhitinde nasıl büyük bir itibara sahipse, muhitinin dışında da öyle bir itibara sahipti. Avrupa'da Râzî isminden alınan "Rhazes" ismiyle bilinmektedir.

Râzî, en büyük İslâm tabibi idi. Müslüman filozofların büyüklerinden de biri idi. Zamanının biricik tabibi, biricik filozofu idi. Râzî'nin ilmî ve felsefî şahsiyeti, şimdiye kadar, olması gereken aksine, etraflıca incelenmiş değildi. Bu ise İslâm felsefesi tarihi için büyük bir boşluktu. Gayet önemli, pek seçkin bir şahsiyet sahibi olan filozofumuzun gelişiminin resmini gösterecek olan hayatını, yaşadığı asrın ilmî ve medenî ilerleyişine örnek olacak eserlerini, sahip olduğu ilmin kaynaklarını bildirecek olan ilmî dayanaklarını, seçkin şahsiyetini izah edecek olan ilmî öğretilerini birer birer tetkik ederek bu boşluğu doldurmak istiyoruz.

1. Hayatı

Ebû Bekir Râzî, Horasan'da birçok büyük fakihin, hadis tenkitçisinin, Tasavvuf pirlinin ve büyük kelimcilerin memleketi olan Rey¹ şehrinde doğmuş, orada yetişmişti. Abbasilerden el-Muktefî, el-Muktedir zamanlarında yaşamıştı. O vakitler Abbasilerin parlak devirleri sönmüş, Abbasi hâkimiyet bölgesinde irili ufaklı devletler etrafı kaplamış idi. Râzî, çocukluğundan beri aklî ilimlere hevesli idi; öncelikle onlarla meşguldü. Fakat bununla yetinmedi. Parlak zekâsı onu edebiyata da sevk etti; edebî ilimler ile de meşgul oldu. Râzî'nin tabiatında ona şiir söyleten şairlik vardı. Râzî o asrın uğraşlarından olan vehmî kimyaya da [*simya*] çok emek vermişti. Astrolojiyi de bilirdi.

¹ Rey, İran'ın eski ve meşhur bir şehri idi. Hicrî 19 veya 20 tarihinde İslâm ülkesine dâhil oldu.

Râzî, felsefeyi Belhî'den² öğrendi. Tıbbı ise ileri yaşlarında öğrendi. Râzî tıp tahsilinden evvel hastanelere gider, tabipleri, eczacıları rahat bırakmaz idi. İlaçların, hastaların durumlarını sorar dururdu. Bir gün hastanede bir başlı, ikiyüzlü bir çocuk görmüştü. Tabiplere sebebini sormuş, aldığı cevap çok hoşuna gitmişti. Bu hal, *Firdevsü'l-hikme* sahibi Ebü'l-Hasan Alî b. Rabben et-Taberî'den³ tıp tahsil etmesine başlangıç teşkil etti. Bu ilimde tam anlamıyla yetkinleşti, Arapların Galen'i (*Câlinûsü'l-Arab*)⁴ unvanını aldı.

Râzî, ilim tahsili sadedinde memleket memleket dolaşır. Endülüs'e kadar giderek bir müddet Kurtuba'da kaldığı bile söyleniyor. Bağdat'a geldiği zaman otuzlu yaşlarda idi.

Râzî, önce Rey'de, sonra Bağdat'ta hastane müdürü olmuştu. Bağdat kimyahanesinde çalışmıştı. Râzî'nin memleketi olan Horasan'da çok değer görürdü. Horasan ve Maverâünnehir sahibi Mansûr b. İsmail ile aralarında sevgi vardı. Onun tıp hizmetinde bulunmuş, "el-Mansûrî"yi onun adına telif etmişti. Râzî'nin daha çok ikamet ettiği yer, vatani olması itibariyle İran bölgesi idi.

Râzî'nin meclisinde öğrencileri, onların arkasında öğrencilerinin öğrencileri bulunurdu. Bir müracaat olduğunda evvela en geride bulunan öğrencilerinin öğrencileri cevap verirlerdi. Şayet onlar cevap vermezlerse arkadaki öğrencileri cevap verirlerdi. Onlar da cevap veremezlerse sıra üstada gelirdi.

Râzî, yaratılışı itibariyle asil ve iyi huylu birisiydi; insanlara iyilik etmeyi çok sevdi. Özellikle hastalar hakkında çok merhametli, şefkatli idi. Tedavilerine son derece özen gösterirdi. İyileşmeleri için tüm enerjisi sarf ederdi. Elden geldiği kadar ilacı bırakıp gıda ile tedaviyi benimserdi.

² Belhî, felsefede, aklî ilimlerde yetkin birisiydi. Birçok ilim dalı hakkında notları var ise de tam bir kitap şeklinde değildi.

³ Rabben, râın ve bânın fethiyedir. Ebü'l-Hasan fizikte tekti. Memleketinde felsefe okuturdu. Orada baş gösteren bir fitne üzerine Rey'e gelmişti. Râzî ondan pek çok ilim öğrendi.

⁴ Galen, zamanında tabiplerin reisi idi. Ebü'l-Hasan Alî b. Hüseyin el-Mes'ûdî, "tabîî bilimlerde Aristo'dan sonra Hipokrat ile Galen'den daha âlim hiçbir kimse bilmiyorum." diyordu. Hipokrat, Galen'den önce yaşamıştı.

Râzî'nin bu gayret ve özeni, ilmî incelemesinde ilerleme kaydetmesine rağmen bir an boş durmaz, yazar dururdu. Ya yazdıklarını temize çeker ya da bir şeyler yazardı. Büyük âlimlerin tedvin ettiği kitapları incelemeyi adet edinmişti.

Râzî'nin hastalıkları tedavi hususundaki mahareti, zekâsının eserleri, *Takdimetü'l-ma'rife*⁵ sayesinde hastaların durumlarını anlaması, pek çok tabibin teşhis edemedikleri hastalıkları teşhis etmesi, farkına varamadıkları tedaviyi bilivermesi akıllara durgunluk verirdi. Bu hususta pek çok hikâye ve haber aktarılmaktadır.

Râzî, fizik kurallarına, felsefî bilimlere, mantık kaidelerine özen göstermeyip dünya lezzetlerine meyleden kimsenin hiçbir ilmine itimat etmezdi. Râzî, aşırıktan uzak bir tabip idi. Ne tamamıyla maddiyatı ön plana alarak maneviyatı atmış ne de maneviyata tamamıyla bağlanarak maddiyatı bertaraf etmişti. Dünyayı da elden bırakmadı, ahireti de unutmadı.

Râzî, "Galen ile Aristo bir şey üzerinde ittifak ederlerse onun doğrusu budur; fakat ihtilaf ederlerse doğruyu bulmak akıl için çok zordur." iddiasındaydı. Hem tabip hem edip olan filozofumuz şunları söylemiştir:

Le umrî mâ edrî ve kad âzene'l-belî
bi 'âcili terhâlin ilâ eyne terhâlî
ve eyne mahallu'r-rûh ba'de hurûcihî
mine'l-heykeli'l-munhalli ve'l-cesedi'l-bâlf⁶

Râzî'nin gözlerinde sulanma var idi. Bu hal baklayı çok yemesine bağlanmıştı. Sonuç itibarıyla, ömrünün sonunda gözlerine kara su indi. Kendisini ameliyat edecek tabi-

⁵ Hipokrat'a gelinceye kadar tabiplik, kâhinliğe muhtaçtı. Hipokrat tabipliği kâhinlikten ayırmış, *Takdimetü'l-ma'rife* kitabını vaz etmişti. *Takdimetü'l-ma'rife* bir takım alametten bahseder. Tabip o alametler ile geçmişte, şimdide ve gelecekte hastalığın durumuna vakıf olurdu. Tabip geçmişteki hali haber verince hasta ona güven duyardı. Bu sayede hastalığın gerektiği gibi tedavi edilmesi mümkün olurdu. Şimdiyi bilirse hastalığı layıkıyla tedavi ederdi. Geleceği bilirse hastalığın ortaya çıkmasından önce evvel bütün tedbirlere müracaat ederdi.

⁶ "Bu yıpranmış beden çabuk bir göç ilan ediyor. Hayatıma yemin ederim ki nereye göç edeceğimi bilmiyorum. Ruh bozulmuş heykelden, çürümüş bedenden çıktıktan sonra acaba onun yeri neresidir?"

be, rivayet edildiğine göre, gözlerin kaç tabakadan oluştuğunu sormuş, ondan istediği cevabı alamayınca gözlerin iç yapısını bilmeyen tabip nasıl ameliyat yapabilir diye düşünmüş, “dünyayı görmekten usandım, artık görmek istemiyorum.” diyerek ameliyatı yaptırmamıştı. Bu durum filozofumuzun âlem hakkında kötümser olduğuna işaret ediyor. Râzî çok geçmeden, doğduğu yer olan Rey’de, 310 veya 320 tarihinde yetmişli yaşlarında ahiret yurduna göç etmiştir.

Filozofumuzun ölüm nedeni hakkında şöyle bir rivayet de vardır: Râzî bir gün vezire bir ziyafet verir. Vezir yemekleri lezzetli bulunca, yemek pişiren aşçı kadınlardan birini Râzî’den alır. Aşçı yemeği pişirir ise de vezir o lezzeti tekrar yakalayamaz. Aşçıdan sebebini sorar, aşçı “pişen yemek onun aynıdır. Fakat Râzî’nin tencereleri hep altından ve gümüştedir.” cevabını verir. Vezir, “yemeğin tadı tencerenin altın veya gümüşten olmasından ileri geliyor. Bu kadar altın ve gümüş ancak kimya ile elde edilir.” düşüncesiyle Râzî’yi huzuruna çağırır, bildiği kimyayı kendisine öğretmesini teklif eder. Râzî bu hususta bir şey söylemez ve kimyayı bildiğini inkâr eder. Bunun üzerine vezir öfkesini yenemez, filozofumuzu gizlice kirliş ile boğar. Demek oluyor ki, Râzî kimya uğruna kurban olup gitmiş; Asya despotluğu, pek çok büyük gibi Râzî’yi de felakete uğrayanlar arasına dâhil etmiştir.

2. Eserleri

Râzî’nin eserleri pek çoktur. Eserleri her ne kadar tasnif olunmamış ise de bunları; tıp, felsefe, fizik, astronomi, tartışma ve mektuplaşma ve diğerleri (*envâ’iyât*)⁷ şeklinde ayırmak mümkün olabilecektir.

2.1. Tıp Sahasındaki Eserleri⁸

Râzî’nin tıbbı ait harika eserleri vardır. Eserleri uzun yıllar Avrupa’da okunmuş; Yunancaya, Latinceye, Fransızcaya, İngilizceye tercüme edilmiştir. Başlıcaları şunlardır:

1) el-Hâvî: Otuz cilttir. Tıp kitapları içinde en hacimli ve en önemlisi budur. Hipokrat ve Galen gibi tabiplerin zamanına kadar yaşamış olan tabiplerin kitaplarında dağınık olarak yer alan bütün hastalıkları ve tedavi yöntemlerini burada toplamış, hepsini de ait

⁷ Tıbbın doğuda nasıl anlaşıldığına dair Kindî’ye müracaat edilebilir. Bkz. s. 47.

⁸ Anılan gruplar arasında yer almayı çeşitli bilimlere ait olanlardır.

olduğu tabibe nispet etmiştir. *el-Hâvî* müsvedde halinde iken Râzî vefat etmişti. Meşhur İbnü'l-Amîd, *el-Hâvî*'yi Râzî'nin kız kardeşinden istemiş, bu uğurda çok para harcamıştı. İşte bu paralar sayesinde kız kardeşi kitabın müsveddelerini çıkarmış, İbnü'l-Amîd'e teslim etmiştir. İbnü'l-Amîd, Rey'deki öğrencileri olan tabipleri toplattırarak, kitabı onlara tertip ettirmişti. *el-Hâvî*, Latinceye ve diğer Avrupa dillerine tercüme edilmiş; Arapça metni 1509 ve 1542 tarihlerinde Venedik'te basılmıştır. *el-Hâvî*'nin bir adı *el-Câmî*, "Hâsırü sinâ'ati't-tıbb" dır.

2) el-Mansûrî veya el-Künnâş el-Mansûrî:⁹ Bunu Horasan sahibi Mansûr b. İshâk b. İsmâ'îl adına telif etmiş; bu kitapta özetlemeyi ve kısaltmayı tercih etmiştir.

3) Kitâbü'l-cüderî ve'l-hasbe: Bu kitap, İngilizceye tercümesiyle beraber 1866'da Londra'da; sadece Arapça metni ise Beyrut'ta basılmıştır. Latinceye ve Yunancaya da tercüme edilmiştir. Çiçek, kızamık hastalıklarından bahseden ilk kitaptır. Bu hastalıklar hakkında ilk tıbbî incelemeyi beyan eden, bu değerli eserdir. Kitapta doğuya ait pek çok gözlem vardır. On dört bapıdır.

4) et-Tıbbu'l-mülûki: Taberistan sahibine yazdığı kitaptır. Burada gıda ile tedaviyi, ilaçların gıdaların içinde verilmesini açıklıyor.

5) el-Akrâbâzîn¹⁰

6) Taksîmü'l-ilel

7) el-Medhal ile't-tıbb

} Bunlar da basılıdır

8) Menâfi'u'l-edviye ve mazârûha: Gıdaların faydaları, onların zararlarının uzaklaştırılması hakkında yazdığı bu kitap 1305'te Mısır'da basılmıştır. Kitabın kenarında İbn Sînâ'nın tıbbâ dair bir kitabı da vardır.

9) Samyelinin pek çok hayvanı öldürmesinin sebeplerine dair bir kitap

10) Mufassal, Nikrîs: Kadın hastalıklarına dair bir kitap

⁹ Künnâşe, kuralların ve faydaların kaydedildiği bir mecmua demektir.

¹⁰ İlaç birleşimi, eczacılık.

11) Şiddetli perhizin, hemen ilaçla tedaviye başlamanın bedene zararlı olduğuna dair bir kitap.

12) Halkın tecrübeli tabiplerden yüz çevirip sıradan tabiplere meyletmelerinin sebepleri hakkında bir kitap.

13) Sırru't-tıbb

14) el-Kâfi

15) Organların faydaları hakkında bir kitap

16) Böbrek ve mesane hakkında bir kitap

17) Cahil tabiplerin hastaları isteklerinden men ederek hastalıklarını artırdıklarına dair bir kitap

18) Her yerde bulunabilen ilaçlar hakkında bir kitap. Burada tecrübeli tabibin başka bir ilaç aramasına gerek kalmayacağı bir takım ilaçları beyan ediyor.

19) et-Taksîm ve't-teşcîr: Burada hastalıkların her birinin sebeplerini, alametlerini ve tedavilerini ayrı ayrı beyan ediyor.

20) Bazı kimselerin başında nezleye benzer bir biçimde tutulduğu uyku hastalığının sebebi hakkında bir kitap

21) Saydeletü't-tıbb

22) Öğrencisi Yûsuf b. Ya'kûb'a, göz hastalığı, tedavisi, ilaçların terkibi hakkında yazdığı risale.

23) Hastanesinin vasıfları hakkında bir kitap

24) Hamam hakkında bir kitap

25) Mihnetü't-tıbb

26) Tıbbu'l-fukarâ': Burada hastalıkları izah ederek mevcut olan ilaçlar ile tedavinin imkânını gösteriyor.

27) Sargı hakkında bir kitap

28) Tabibin vasıfları hakkında bir kitap

- 29) Kûlunç hakkında bir kitap
- 30) Hastaların yemekleri hakkında bir kitap.
- 31) Zor anlaşılan hastalıklar ve bu hususta tabibin mazur görülmesi hakkında bir kitap.
- 32) Ansızın ortaya çıkan veya önemli olup tabibi aciz bırakan öldürücü hastalıklar hakkında bir kitap.
- 33) Her memlekette cahil tabiplerin tecrübeli tabiplerden fazla olduklarına dair bir kitap
- 34) Felç hakkında bir kitap
- 35) Tabibin bütün hastalıkları iyileştirmesinin imkân dâhilinde olmadığına dair bir kitap
- 36) Ağız çarpıklığı hakkında bir kitap
- 37-41) Gözün, ciğerin, cinsel organların, kalbin, kulağın, eklemlerin yapısı hakkında bir kitap
- 42) Yüzdeki alacalık ve kızamıklar hakkında bir kitap
- 43) Madenî ilaçlar dair bir kitap
- 44) Birleşik ilaçlar hakkında bir kitap
- 45) Eşyanın özellikleri hakkında bir kitap
- 46) el-İstidrâk min kitâbi Câlînûs: Galen'a ait olup Huneyn b. İshâk tarafından¹¹ ve Galen'in kendi fihristinde zikredilmeyen kitaplar hakkında bir eserdir.
- 47) Susuzluk, fazla hararet hakkında bir kitap
- 48) Gözün diğer duylara olan ayrıcalığı hakkında bir kitap

¹¹ Huneyn b. İshâk, meşhur Hristiyan tabiptir. Dört meşhur mütercimden biridir. Diğer üçü şunlardır: Kindi, Sabit b. Kurra, Ömer b. Ferruhân et-Taberî. Hipokrat ile Galen'in kitaplarının içeriğini açıklayan, güzel bir biçimde özetleyen, kapalı yerlerini açan o idi. Vefatı 260 tarihindedir.

2.2. Felsefe Sahasındaki Eserleri

- 1) Rüyalar hakkında bir kitap
 - 2) Lezzet hakkında bir kitap
 - 3) Nefsin cisim olmadığına dair bir kitap
 - 4) en-Nefsü's-sağîra
 - 5) en-Nefsül-kebîra
 - 6) Vehimler ve nefsi hareket hakkında bir kitap
 - 7) Îsâgûcî veya Medhal
 - 8) Cümel-i meânî-yi katîgûryâs veya Mekûlât
 - 9) Cümel-i meânî-yi analûtîkâ el-ûlâ veya Kıyas
 - 10) Bir risale¹²
 - 11) Bir kaside
- } Psikolojiye aittir
- } Mantığa aittir

12) İnnel-insânî Hâlikan: Burada insanın bir Yaratıcı tarafından hikmete uygun bir surette yaratıldığını anatomi ve fizyoloji bilimleriyle ispat ediyor.

13) İnnel-âlemi Hâlikan Hakîmen: Burada âlemin bir hikmet sahibi Yaratıcısı olduğunu ispat ediyor.

- 14) İlm-i ilahî hakkında filozofların amaçlarını açıklayan bir risale
- 15) İlm-i ilahî hakkında küçük bir risale
- 16) İlm-i ilahî hakkında bir kaside
- 17) el-Hâsıl: Metafiziğe dair diğer bir eser
- 18) Platon'un görüşü doğrultusunda metafizik
- 19) Filozofları gafil kılan nokta hakkında bir kitap
- 20) es-Sırr fi'l-hikme

¹² Bunu Müslüman kelamcılarının terimleriyle yazmıştır.

- 21) Sırru'l-esrâr fi'l-hikme
- 22) Âlemin daima gördüğümüz hal üzere kalmasının mümkün olmadığına dair bir kitap
- 23) Cisimlerin hudûsunu ve kıdemini benimseyenlere ait bir faslı tamamlama hususunda bir risale
- 24) Cisimlerin kıdem ve hudûsu hakkında büyük bir risale
- 25) Tevhit ehli ile Dehrîler arasında âlemin hudûsu hususundaki tartışmaya dair bir risale
- 26) Mîzânu'l-akl
- 27) Tıbbun-nüfûs veya Tıbbu'r-rûhânî: Ahlâkı düzeltmek üzerine bir eserdir.
- 28) Sîretü'l-hukemâ'
- 29) es-Sîretül-fâzıla ve Sîretü ehli-medînetil-fâzıla

2.3. Fizik Sahasındaki Eserleri

- 1) Sem'ul-kiyân veya Medhal-i ilm-i tabîî
- 2-3) Görme hakkında iki risale: Birinde görmenin gözden çıkan ışık ile olduğunu inkâr ediyor. Diğerinde aydınlıkta, karanlıkta görmenin farklı oluşunun sebeplerini bildiriyor.
- 4) İlkbahar ve Sonbahar hakkında bir risale
- 5-16) Kimya sanatı hakkında on iki kitap¹³: Bu kitaplarda kimyanın varlığını kabul ediyor.
- 17) Cismin bizzat hareketli olup hareketinin, doğal hareket olduğuna dair bir risale
- 18) Hareketin görülmeyip bilindiğine dair bir risale
- 19) Ârâ-yı tabî'iyye (Fizikle ilgili görüşler)

¹³ Medhal-i ta'limî; Medhal-i burhânî, el-Hacerul-asğar, el-ekber vs.

- 20) Cevâhiru'l-ecsâm
- 21) Toprağın tabiatının balçık veya taş olduğuna dair bir risale
- 22) Kar hakkında bir risale
- 23-24) Sükûn ve hareket hakkında iki risale
- 25-27) Heyûlâ hakkında irili ufaklı üç risale
- 28) el-Halâ' vel-melâ': Zaman ve mekân hakkında bir eserdir.

2.4. Astronomi Sahasındaki Eserleri

- 1) Hey'etü'l-âlem: Yerin yuvarlak olduğunu; Güneş'in yeryüzünden büyük, Ay'ın yeryüzünden küçük olduğunu açıklıyor.
- 2) İstidâretü'l-kevâkib
- 3) Dünyanın gökyüzünün ortasında dönmesi hakkında bir risale
- 4) Matematiksel delili olmayan kimsenin, yeryüzünün yuvarlak olduğunu anlayamayacağına dair bir risale
- 5) Güneş'in, yıldızın ortaya çıkma ve kaybolmalarının Dünya'nın hareketinden kaynaklanmadığı; muhtemelen feleğin hareketinden kaynaklandığına dair bir risale
- 6) Yedi yıldız hakkında bir risale
- 7) Astroloji hakkında bir risale

2.5. Tartışma ve Mektuplaşmalar¹⁴

- 1) Mennânî mezhebinden¹⁵ biri ile aralarında cereyan eden münakaşa hakkında bir kitap: Râzî burada Mennâniyye mezhebinin hatalarını açıklıyor.
- 2) Galen'in kitaplarındaki şüphe ve çelişkiler

¹⁴ el-Kindî'nin cedeliyat grubuna bir nazire olmak üzere bu grup açılmıştır.

¹⁵ el-Kindî, bkz. s. 30.

- 3) On mesele ile tıbbî redde kalkışan bir küstahı ret hakkında bir kitap
- 4) Kindî'yi, kimyayı imkânsız saymasından dolayı ret hakkında bir kitap
- 5) Tıp sanatını reddeden Câhız'ın görüşünü reddeden bir kitap
- 6) Câhız'ın, kelamın fazileti hakkında yazdığı ve filozoflar aleyhinde ağır sözler söylediği kitabındaki çelişkilerini açıklayan bir risale
- 7) Mu'tezile'yi eleştiren bir risale
- 8) İbnü'l-Yemân'a karşı tıbb-ı ruhânîyi ret hakkında
- 9) Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'yi, Galen'i "acı tat" hakkında reddettiğinden dolayı, reddi içeren bir risale
- 10) Kelamcılardan Mismaî'yi, heyula fikrini benimseyenleri reddettiğinden dolayı, reddi içeren bir risale
- 11) Tabip Cerîr'i, bir meyve meselesinden dolayı reddi içeren bir risale
- 12) İlm-i ilahîde Aristo mezhebinin açıklanması bağlamında, Anebo'nun Porfiryus'a¹⁶ yazdığı kitabı ret hakkında bir risale
- 13) Ebül-Kâsım el-Belhî ile ilm-i ilahî hakkında detaylı münakaşalar
- 14) Hasan b. İshâk el-Kummî'ye yazdığı risale
- 15) Nezlenin sebebi hakkında Ebû Yezîd el-Belhî'ye yazdığı risale
- 16) Proklos'a¹⁷ karşı şüpheler
- 17) Lezzet hakkında Süheyl el-Belhî'yi ret hakkında bir risale
- 18) İmamet konusunda Keyyâl'i ret hakkında bir risale
- 19) *et-Tedbîr* kitabını nakz hakkında bir risale
- 20) Belhî'yi ilm-i ilahîde redde dair bir risale
- 21) Süheyl el-Belhî'ye ahireti tespit hakkında yazdığı risale

¹⁶ İsağojî'yi yazan.

¹⁷ Proklos Eflatun mezhebine mensuptur. Âlemin hudûsu ve kıdemi hakkında şüpheleri vardır.

- 22) Heyûlâ meselesinde İbnül-Yemân'ı ret hakkında bir risale
- 23) Mansûr b. Talha'nın *Kitabü'l-vücûd*'unu ret hakkında bir risale
- 24) Hikmete dair, Ebü'l-Kâsım b. Dülefe yazdığı risale
- 25) Ali b. Vehbân'a yazdığı bir risale
- 26) Hikmete dair İbn Ebî es-Sâc'a yazdığı risale
- 27) Mes'ûdî ile aralarında âlemin hudûsu ile ilgili olarak gerçekleşen bir diyalog hakkında risale

2.6. Diğer Eserler

Satranç ve tavla hakkında kitaplar, *Mihnetü'z-zeheb ve'l-fidda ve'l-mîzânu't-tabîî* adındaki kitabı, ikbal alametleri ve adetler hakkında kitaplar. İmamet hakkında iki kitabı, mühendisliğe ait bir-iki kitabı, duanın gerekliliği hakkında kitabı, velilerin hataları hakkında,¹⁸ öğrencilerin özellikleri hakkında, musiki cümleleri hakkında, *el-Mürşid* veya *el-Ukûl* adındaki kitabı.

Râzî bu kitaplarla kalmamış, Galen'in kitaplarını özetlemiş, bazı eski kitaplara da tefsir yazmış idi. Râzî'nin Belhî'ye yönelttiği eleştiriler, sonradan Mu'tezilî Ebü'l-Hüseyn el-Basrî tarafından reddedilmiştir.

Râzî'nin tıbbâ, felsefeye, fiziğe, astronomiye pek çok hizmeti olmuştur. Işığın kırılmasını keşfeden Râzî'dir. Kaytan yakısının mucidi Râzî'dir. Çiçek ve kızamık hakkında ilk tıbbî incelemede bulunan Râzî'dir. İslâm fizik âlimlerinden birisi olarak Râzî, boşlukta (*halâ*) çekim kuvveti olduğunu söylüyordu.

¹⁸ İbn Ebî Usaybia bu kitabın düşmanları tarafından ona nispet edildiğini ifade ediyor.

3. Râzî'nin Fikrî Kaynakları

Râzî'ye gelinceye kadar Ebü'l-Hukemâ Kindî sayesinde, Yunan felsefesini Kur'an lafızlarıyla ifadeyi meslek edinen Meşşâîlik oluşmuş; Ebü'l-Hüzeyl ve Nazzâm sayesinde yine Yunan felsefesinin tesiri altında kelimeler yeni bir görünüm kazanmış; İbn Küllâb-ı Basrî ve Bağdat mutasavvıflarının reisi Hâris-i Muhâsibî sayesinde, her iki disipline karşı, Ehl-i Sünnet'e mahsus bir kelimeler okulu oluşmuştu.

Yunan felsefesi birbirinden çok farklı ve çok uzak bir bütün şeklinde İslâm coğrafyasına ulaşmıştı. Kindî, Aristo felsefesini temel yapmış; Ebü'l-Hüzeyl ise fiziğini Demokritos, ilahiyatını Empedokles felsefeleri üzerine kurmuş; Nazzâm da fiziğinde Anaksagoras felsefesine dayanmıştı. Kindî okulu, felsefî okul; Ebü'l-Hüzeyl ile Nazzâm okulları ise, kelimeler okulları idi. Kindî nazarında, asıl felsefe farklı sıfatlar, değişik fikirler arasında ahenkli bir bütünlük oluşturan disiplin idi. İşte Aristo bu ahenkli bütünlüğü, kendi fikri sistemi içerisine iyi biçimde yerleştirebilen tek filozoftur.

Kindî ile başlayan Meşşâî okulun takipçileri, özellikle öğrencisi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Tayyib es-Serahsî ile hızlı ilerleyişlerine devam etmişlerdi. Ebü'l-Abbâs es-Serahsî üstadının şöhretiyle rekabet edebilecek nitelikte birisiydi. Geniş bilgi birikimine sahip, eleştiren bir filozof, tecrübeli ve iyi bir tabip, matematikçi, astronom idi. Az konuşurdu, Arap dili ve belagatini da iyi bilirdi. Filozof ve kelimeciler arasında hadis ilmiyle uğraşanlar hemen yok denecek kadar azdı. İşte o ender kişilerden birisi, Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'dir.

Ahmed b. Tayyib es-Serahsî'nin yazısı kaliteli, üslubu tatlı idi. Ne yazık ki, akli ilminden azdı. Görevi ile alakalı tedbirsizliği yüzünden 283'te Halife Muktasîd tarafından cezalandırıldı. Gözden düştüğünden, üç sene kendisine ilgi gösterilmedi ve sonrasında 286'da öldürüldü. Serahsî de Râzî gibi Asya despotluğuna kurban gitti. Serahsî'nin felsefe, astronomi, müzik, coğrafya, cebir, hesap, tıp, fizik ve cedeliyatla ilgili çeşitli eserleri vardır. Serahsî Arapça grameri ile mantık arasındaki farkı gösteren önemli bir kitap da yazmıştır.

Ayrıca Galen'e reddiyesi, Sâbit b. Kurra ile¹⁹ mektuplaşmaları, Huneyn b. İshâk'ı reddi içeren bir kitabı, Bağdat'ın faziletleri hakkında bir risalesi vardır.

Râzî, gerek bunların gerek başkalarının kitaplarını okur, okuduğu kitapların yazarlarını takip ve tenkitten bir an geri durmaz idi. Eleştirel düşünceye sahip olduğundan, doğru düşünce ile yanlış düşünceyi birbirinden ayırırdı. Bununla beraber tıbbı, felsefeden daha çok ilgi gösterirdi. Râzî, Kindî, Serahsî vb. filozofların takip ettikleri bu felsefî harekete karşı oldu.

Aristo'nun vefatından sonra, kıymetli teorilerinden usanılarak onun fikri ekolünden uzaklaşmış idi. Epikür, Demokritos felsefesine; Pyrrhon sofistlik mesleğine; Zenon vücûdiye mezhebine dönmüş idi. Müslüman düşünürleri arasında Râzî de bunlara benzedi. Aristo felsefesinden ve Aristo'dan epey uzaklaştı. Hocası Platon'un ve diğer antik filozofların görüş ve düşüncelerinden ayrıldığından dolayı Aristo'yu ayıplardı. Aristo'nun felsefeyi ifsat ettiğini ve felsefenin asıllarını değiştirdiğini düşünürdü.

Râzî, Aristo'yu zekâsından dolayı takdir etmekle birlikte, antik filozoflardan ayrıldığı için ayıplıyordu. Bundan dolayı İlkçağ doğa filozoflarını tercih ediyor; Hindistan'ın hikmet, adalet ve siyaset madeni olduğu düşüncesiyle Hint felsefesini temel alıyordu. Bundaki en önemli etkenin çevre olması mümkündür. Çünkü İran, Hint felsefesinin etki sahalarından birisiydi.

4. Râzî'nin Öğretisi

Râzî her ne kadar bir felsefî ekol oluşturamamış, psikoloji ve mantıkta kendisinden önceki birikimi geliştirememiş ise de kendisine özgü felsefî fikirleri ile dikkat çekmişti.

Kitapları incelendiğinde Râzî'nin felsefî düşüncelerine vakıf olunabiliyor. Râzî, metafizik bahsinde kendisinden önceki düşünürlerden ayrılmıştı. Çünkü metafizik, ruhanî tıp ve diğer kitaplarında tevhit konusunda Mecûsîliği,²⁰ nübüvvet konusunda Hinduizm'i

¹⁹ Sâbi'î filozoflardır. Birçok eser yayımlamıştı. Tıpta ve felsefî bilimlerde çok büyüktü. Vefatı 288 tarihindedir.

²⁰ Bu mezhep, beş ezeli ilkeyi benimser: İzd, Ehrimen, zaman, mekân, tıynet (çamur) veya heyûlâ. İzd iyi fâil, Ehrimen kötü fâildir. el-Kindî, s. 31.

(*Berâhime*),²¹ tenâsühte Sabîî²² halk inancını benimsediğine delalet eden sözleri vardı. Bu da biraz önce açıklandığı üzere, Hint felsefesine olan ilgisinden kaynaklanıyordu.

4.1. Metafiziği

1) Râzî, Allah'a inanıyordu. İlahî hikmeti ispat ederdi. Ona göre, Allah hikmet sahibidir; âlemi yönetendir ve bu yönetim süreklidir. Âlem bir hikmet sahibi tarafından hikmete uygun bir tarzda var edilmişti. Âlem gördüğümüz bu halde kalamazdı. Bununla birlikte, nefis, boşluk, süre gibi Allah'tan başka bir takım kadîmler de vardır.

2) Nefs kendiyile kâim olan bir cevherdir, cisim değildir. Arazları taşır, asla mekânı yoktur.

3) Boşluk mutlak ve sonsuz mekândır. Öyle bir mekândır ki, onda hiçbir mekânı yoktur.

4) Süre, mutlak zamandır.

Görülüyor ki, Râzî, diğer metafizikçi filozoflardan iyiden iyiye ayrılmış; Mecûsî düşüncesine, Hint felsefesine yaklaşmıştır. Kindî'nin takip ettiği metafizikte âlem kadîm idi. Râzî indinde ise muhdestir. Kindî felsefesinde boşluk imkânsız idi. Râzî felsefesinde ise mümkün ve kadîmdir. Kindî'ye göre, zaman en üst feleğin hareketinin miktarı idi, en üst felek de kadîm idi. Râzî'ye göre ise zaman mutlak kadîmdir. En üst felek de muhdestir.

Nefs hakkında Râzî ile Kindî arasında bir fark görülmüyor. Çünkü Kindî, Platon'un görüşünü takip ederek ruhun cisimden evvel akıl âleminde bulunduğunu kabul ediyordu. Bu ise, Aristo'nun fikirlerine aykırı idi. Râzî burada da Aristoculuğa muhalefet etmişti.

5) Tenâsüh: Ruhların bedenden ayrıldıktan sonra diğer bedenlere geçmesidir. Tenâsüh inancı İslâm'dan önce, filozofların, Mecusilerin ve Yahudilerin bir kısmında mevcut idi. İslâm'dan sonra iki fırkaya sirayet etti: Kaderiyye ve Şia. Kaderiyye'den Ahmed b.

²¹ Berâhime nübüvveti iptalde ve hayvan kesiminin haram olması hususunda ittifak etmiştir. Bir kısmı âlemin hâdis olduğunu, diğer kısmı da kadîm olduğunu söyler. Hindistan'da sayı olarak çok değildir.

²² Hindistan'da çoğunluğun mezhebidir. Bunlar âlemin ezeli olduğunu düşünür, yıldızlara tazim ederler.

Hâbit ve öğrencileri, Şia'nın aşırı kanadından Sebeiyye, Beyâniyye, Cenâhiyye, Hattâbiyye ve Râvendîlerin bir kısmı²³ tenâsüh fikrini benimsemekteydi.

Meşhur İbn Hazm el-Endelüsî ile Türk filozofu Ebû Nasr el-Fârâbî, Râzî'nin metafiziğini reddetmişler, bu bapta müstakil eserler yazmışlardı. Fârâbî metafizikte Aristo'nun düşüncelerini takip etti. Altı ruhanî ilkeyi kabul etti. Vahiy ile felsefe arasında farkı gösterdi. Nübüvveti ihtiyacı izah etti. Râzî, Kindî ve Serahsî'den ayrıldı; fakat Fârâbî tarafından karşılandı. Râzî, metafizikte Ebül-Hüseyn el-Basrî tarafından da redde uğradı.

Kindî başta olmak üzere, Meşşâî filozoflar nübüvvet ve vahiy kabul ederler. Onu felsefî bir bakışla açıklarlar, nübüvveti gerekli görürlerdi. Felsefeyi, İslâm coğrafyasına hizmeti dokunan bir disiplin olarak anlıyor ve kabul ediyorlardı. Râzî ise, nübüvvette yine önceki düşünürlerden ayrıldı. Ahlâk felsefesi yönüyle de onlarla uyuşmadı. Bu hususta Hinduizm'e sempati ile bakıyordu. Felsefî düşüncenin İslâm coğrafyasında yaygınlaşması bundan ileri gelmiş olacaktır. Bundan dolayı, *Def'u'l-ebdân bi-arzı Mısır* sahibi Alî b. Rıdvân el-Mısırî (ö. 453), Râzî'nin evliyanın hataları hakkında yazmış olduğu kitabı hakkında *Kitabu'r-Râzî fî mehârîkil-enbiyâ*²⁴ demişti.

Bununla birlikte, *Tabakâtü'l-etibbâ'* sahibi İbn Ebî Usaybia bu kitabın Râzî'ye isnadını kabul etmiyordu. Fakat Alî b. Rıdvân gibi şahıslar, Hinduizm'e olan meylini göz önünde bulundurarak bu kitabı Râzî'ye isnat ediyorlardı.

Tabakâtü'l-ümem sahibi, Ebü'l-Kâsım Sâ'id el-Endelüsî de Râzî hakkında, "metafizik ile derinlemesine uğraşmamış, buradaki temel maksadı anlamadığından görüşlerinde farklılık görülümüş, zayıf görüşleri kabul edip kabul edilmeyen yorumları tercih etmişti. Anlamadığı, yollarını göremediği insanları kötülerdi." demişti.

²³ Muhassalü'l-keîâm kitabına müracaat edilsin, s. 149.

²⁴ Mehârîk, desise sebep ve araçları demektir.

4.2. Ahlâkı

Râzî, sabit yıldızların, beldelerin ahlâkta tesiri olduğu fikrindeydi: “Sabit yıldızların dikey ve yatay olarak yer değiştirmesiyle ahlâk ve mizaçlar da değişir. Beldelerin genişliklerinin değişimi ile mizaçlar, ahlâk, adetler, gıdaların tabiatları değişir.” derdi. Bedenin mizacını da nefsin ahlâkına tabi tutardı.

5. Kindî ile Karşılaştırma

Kindî önemli bir ekol oluşturduğu halde Râzî ekol oluşturamamıştı. Kindî Yunan felsefesine yöneldiği halde, Râzî Hint felsefesine yönelmişti. Kindî, vehmî kimyayı reddettiği halde Râzî kendi devrindeki pek çok bilgin gibi ona ilgi gösteriyordu. Hatta kimya bildiğini iddia eder.²⁵ “Ben filozof ismini ancak kimya bilene veririm. Çünkü filozof, kimya sayesinde insanlara muhtaç olmaz, insanların ellerine bakmaz.” derdi. Kindî'nin temel ilgi alanı felsefe, Râzî'nin tıp idi. Kindî “Feylesûfû'l-Arab” (*Arapların filozofu*), Râzî “Câlinûsü'l-Arab” (*Arapların Galen'i*) idi. Kindî Arap filozofu, Râzî İran filozofu idi. Kindî kendisine özgü fikirleri ile dikkat çekmemiş; Râzî kendisine özgü fikirleri ile dikkat çekmişti.

Râzî geçti, gitti ve meydanı Fârâbî'ye bıraktı. Fârâbî ise onun izini takip etmedi. Râzî, kendine özgü fikirleri yaygınlaşmadan söndü, gitti.

²⁵ Meşhur kimyacılar Câbir b. Hayyân, Yahyâ b. Hâlid b. Bermek, Zünnûn el-Mısırî idi.

The Master of Doctors: Abû Bakr Mohammad b. Zakariyyâ al-Râzî

Citation / ©- İzmirli, İsmail Hakkı, (2013). The Master of Doctors: Abû Bakr Mohammad b. Zakariyyâ al-Râzî, Simplification: T. Tunagöz, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 13 (1), 247-265.

Abstract- *This article written originally in Ottoman Turkish and by Arabic letters was published first in the first issue of Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası in 1925. İsmail Hakkı İzmirli, who was one of the Ottoman scholars lived in the last period of Ottoman State, summarized the life, works and ideas of Abu Baqr Mohammed al-Râzî (d. 313/925), the great Muslim philosopher, in this article. It is difficult to say that the article has so much scientific depth, but it has a significance and value, for there was virtually no paper or writing about Islamic philosophy and philosophers at the time he wrote that article. Therefore, we chose to transliterate this article into modern Turkish and publish both because we want the work belonging to our classic literature not to remain idle and bring such work of İsmail Hakkı İzmirli, the distinguished scholar, to light.*

Key words- *Abû Bakr al-Râzî, İsmail Hakkı İzmirli, philosophy, medicine.*